

1866 Girit İsyanı ve Giritli Aileler Meselesi

Hayrettin PINAR¹

Öz

1866 yılında ortaya çıkan Girit İsyanı yaklaşık üç yıl boyunca Osmanlı siyaset gündeminin en sıcak başlıkları arasında yer almıştır. 1866 İsyanı sırasında 19. yüzyılda yaşanan diğer sorunlarda olduğu gibi Osmanlı yöneticileri Avrupa müdahalesi konusunda titiz davranmıştır. Avrupa'nın, Hristiyan unsur üzerinden geliştirdiği müdahale alışkanlığının tekrar etmemesine dikkat edilmiştir. Özellikle isyanın yol açtığı asayiş problemi sebebiyle adadan göç etmek zorunda kalan Rumlar, Avrupa devletlerinin her zamanki gibi ilgisine mazhar olmuştur. Gerek Bâbiâli gerek Hariciye Nezareti, Avrupa müdahalesine yol açma ihtimali bulunan bu konuya hayli hassas yaklaşmıştır. İsyan sırasında evlerini terk etmek zorunda kalan ve özellikle Yunanistan'a göç eden ailelerin adaya dönmeleri için titiz bir çaba sergilenmiştir. Böylece Osmanlı devlet adamları bir yandan devletin müşfik elini tebaasına göstermeye çalışırken aynı zamanda insanî müdahale bahanesi altında sunulacak bir Avrupa müdahalesini de engellemeye çalışacaktır.

Anahtar Sözcükler

Girit
isyani
aile

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 24.12.2021

Kabul Tarihi: 17.01.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1041313

The Cretan Uprising of 1866 and the Question of Cretan Families

Abstract

The Uprising of Crete in 1866 was one of the most important topics of the imperial political agenda for three years. During the Uprising of 1866 the Ottoman statesmen acted carefully to prevent the European intervention like in all problems of the 19th century. Especially the European intervention was enacted upon the Christian population through the 19th century and the Ottoman statesmen never desired the repetition of the same story. European states were very interested in Orthodox population of the island who had to migrate from the island because of the lack of security. Both the Sublime Porte and the Foreign Ministry followed very careful policies to provide the coming back of the Christian population who had migrated to Greece. That is to say the Ottoman statesmen tried to show kindness of the state and to prevent the European intervention which was promulgated under the parenthesis of humanitarian intervention.

Keywords

Crete
uprising
family

About Article

Received: 24.12.2021

Accepted: 17.01.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1041313

¹ Doç. Dr., Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir / Türkiye, hapinar@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7261-2394

Giriş

1827 yılında Navarin’de Osmanlı donanmasının yakılması, yalnızca Osmanlı Devleti için değil Avrupa siyaseti için de bir kırılma anıydı. Bu olaydan sonra bağımsız Yunanistan’ın kuruluşuna giden kapılar ardına kadar açıldı. Ancak Viyana Kongresi’nde kurulan sistemin fikir babası olan Metternich’e göre Navarin baskını ve Yunanistan’ın bağımsızlığı, barbarlığın medeniyete galip gelmesi demekti (Sauvigny, 1962, s. 251). Metternich’in, yeni kurulan devleti bu denli ağır sözlerle eleştirmesi, bağımsız Yunanistan’ın, kısa süre önce Viyana Kongresi sırasında oluşturulan düzenin fiilen bittiğini ima etmesi ile ilgiliydi. Kongreye yön veren ana fikir, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ve Avrupa’yı karmaşaya sürükleyen milliyetçilik düşüncesini gündem dışına itmektir. Oysa Yunanistan’ın bağımsızlığı, kurulmak istenilen ve milliyetçilik karşıtı bir ana fikir üzerine inşa edilen Avrupa nizamının sonu anlamına geliyordu. Aslında Yunanistan’ın bağımsızlığı, Viyana Kongresi sırasında Çar I. Alexander’ın işaret ettiği tehlikenin gerçekleşmesi demekti.

I. Alexander, Balkanların, yeni kurulan düzeni tehdit etmeye aday en hassas bölge olduğunu belirterek Viyana’da oluşturulan Avrupa Uyumu’nun, Osmanlı Devleti’ni de kapsayacak biçimde genişletilmesini istemişti. Ancak Çarın bu uzak görüşlü tahmini, Osmanlı Devleti’nin Müslüman bir siyasî yapı olması gerekçesiyle pek de sıcak karşılanmadı (Badri, 1996, s. 51; Delfiner, 2003, s. 137). I. Alexander’ın yeni düzeni sarsma potansiyeline sahip bölge olarak Osmanlı topraklarını göstermesi, kısa süre içinde doğrulandı. Navarin Baskını’ndan yaklaşık üç yıl sonra Fransız İhtilali’nin ürünü olan milliyetçilik ilk büyük başarısını elde etti. Bağımsız Yunan Krallığı, her ne kadar monarşik bir siyasî organizasyon olsa da aslında milliyetçiliğin ürünüydü.

Yunanistan’ın bağımsızlığını ilan ettiği tarih, Avrupa Tarihi açısından önemli olsa da Osmanlı Devleti için daha ağır bir içeriğe sahipti. Çok milletli bir siyasî yapı olarak Osmanlı Devleti, bundan sonra bir yandan yeni kurulan devletle diğer taraftan onu taklid etmeye hevesli tebaasıyla uğraşmak zorunda kalacaktı. Ancak iki bölümden oluşan bu öykünün Osmanlı siyasî elitlerini meşgul edecek ana başlığını daha çok birinci tema oluşturacaktı. Çünkü Yunanistan, bağımsız bir devlet haline geldiği andan itibaren Osmanlı sınırları içindeki soydaşlarına doğru genişleme arzusunu gizlemeyecekti. 19. yüzyıl boyunca devam edecek bu yayılma arzusu, doğal olarak Osmanlı Devleti’nin istikrarsızlaştırılmasına dönük bir politikayla sonuçlandı.

Yunanistan’ın, hem Osmanlı sınırı boyunca hem de Osmanlı topraklarındaki Helenler üzerinden uygulamaya çalıştığı strateji, Osmanlı devlet adamının cevaplarıyla karşılaştı. Fakat bu mücadelenin asıl önemli tarafı, iki devlet arasındaki hemen her meselenin yalnızca iki devleti

ilgilendirmediği gerçeğiydi. Bir başka ifade ile Osmanlı Devleti'nin, genç Yunan Krallığı ile muhatap olmak zorunda kaldığı hemen her başlık, Avrupa devletlerinin sıcak ilgisine yol açacaktı. Dolayısıyla Yunanistan'ın takip edeceği irredantist politikanın endişeye yol açması, krallığın kudretinden daha çok Avrupa yardımını davet etmesi ile ilgiliydi. Nitekim 19. yüzyıl boyunca neredeyse her konuda olduğu gibi Yunanistan ile ilgili meselerde de Osmanlı diplomasisi, Avrupa müdahalesini engellemeyi ezber haline getirmişti.

Osmanlı diplomatları, kurucu bir diplomatik ilke olarak Avrupa müdahalesini engellemeyi ödev haline getirse de en azından Yunanistan ile ilgili başlıklarda hayli çetin bir imtihanla baş etmek zorunda kalacaktı. Yukarıda belirtildiği gibi bu zorluk, Yunanistan'ın siyasî veya askerî kapasitesinden çok Avrupa kamuoyunda sahip olduğu sempati ile ilgiliydi. İki devlet arasındaki hemen her mesele, Avrupa siyaset gündeminin başlıkları arasına giriyordu. Yunan siyasetçilerinin yayılma arzusunu açıkça dile getirmesi, hatta bunu hukukî bir çerçeve içine alması Osmanlı-Yunan ilişkilerini de yüksek tansiyona mahkûm etti. Mesela Yunan Başbakanı İoannis Kollettes, 1844 yılında yapılan Anayasa Kongresi'nde Yunanistan'ın yayılmacı siyasetinin bir devlet politikası olacağını gizleme gereği duymuyordu. Kollettes, mevcut krallığın, büyük Yunanistan'ın küçük bir parçası olduğunu belirterek Serez'de, Edirne'de hatta İstanbul'da yaşayan soydaşlarıyla aynı bayrak altında toplanmaları gerektiğini ilan ediyordu. Bir başka ifade ile kuruluşundan kısa süre sonra *Megali Idea* bir hayal olmanın ötesinde Yunan devletinin meşruiyet kaynağına dönüşüyordu (Clogg, 1997, s. 66; Millas, 1999, s. 211).

Yunanistan'ın genişlemesine dönük ihtirasın Osmanlı Devleti'ni meşgul etmesi kaçınılmazdı. Osmanlı devlet adamları, bu ihtirası tarif eden kavram olarak *Megali Idea*'yı yakından biliyorlar ve ürettiği sonuçlarla yüzleşmek zorunda kalıyorlardı. Yunanistan'ın genişleme hayalinin tecrübe edildiği ve 19. yüzyılda sık sık asayişsizliğe teslim olmak zorunda kalan bölgelerin başında Girit geliyordu. Girit'te, 1866 yılında patlak veren isyanın, *Megali Idea* takıntısı ile ilgili olduğunu dönemin devlet adamları açıkça dile getirmişlerdi. Mesela Âlî Paşa'ya göre yeni isyan, "Yunanlılar beyninde tasavvur-ı azîm ismiyle" bilinen kötü niyetin sonucuydu. Paşa, isyancıların hedefinin adayı Yunanistan'a bağlamak olduğunu da ilave edecekti (Muharrerât-ı Resmiyye, s. 3).

Aslında Girit, bağımsız Yunanistan'ın kurulması amacıyla başlatılan Mora İsyanı'ndan itibaren asayiş problemi üretti. Millas'ın sözleriyle "kan damlayan Ay-Yıldız Girit üzerinde dalgalanacaksa ölüm yeğdir" (Millas, 2000, s. 304) psikolojisi, durumu yeterince açık hale getirmektedir. Dolayısıyla Giritli Rumların, 1866 yılında yeniden ayağa kalkması ile sahip

oldukları ruh halleri arasında yakın bir ilişki vardır. Ancak Osmanlı yöneticileri, önceki örneklerde olduğu gibi 1866 İsyanı sırasında da inisiyatifi elden bırakmamaya özen göstermişlerdir. İsyanın bastırılması amacıyla askerî tedbirler hızla alınırken meselenin uluslararası bir soruna dönüşmemesi için titiz sayılabilecek bir diplomasi takip etmişlerdir.

Yunanistan'ın, Avrupa kamuoyunda sahip olduğu sempatinin yol açabileceği tehlikeyi hesap eden Osmanlı devlet adamları, diplomatik mücadeleyi birkaç temel üzerine inşa ettiler. Daha isyanın başladığı andan itibaren askerî tedbirlerin yanı sıra devletin müşfik elini özellikle adada yaşayan Rumlara göstermeye dikkat ettiler. Mesela askerî harekât devam ederken genel af ilan ederek hem isyancıları hem de Avrupa kamuoyunu etkilemeye çalıştılar. Genel af, adadaki gayrimüslim nüfusun iltifatını kazanma çabasını yanı sıra özellikle İngiltere'nin, isyanın başından itibaren sunduğu desteği kaybetmeme arzusunun da açık bir işaretiydi. Böylece 19. yüzyıl boyunca Avrupa devletlerinin Osmanlı içişlerine el atma gerekçesini oluşturan *insanî müdahale* bahanesi de engellenmiş oluyordu.

Osmanlı yönetimi, geniş içerikli bir af uygulamasını hayata geçirirken Avrupa'dan gelecek tepkileri hesaba katarak sivillerin zarar görmemesine de dikkat ediyordu. Gayrimüslimlerin katledildiği şeklinde dolaşıma sürülen klasik Avrupa propagandasını önlemek amacıyla hem adadan göç etmek zorunda kalan hem de göç etmeyi başaramayan Giritli Rum ailelere karşı dikkatli bir politika izlendi. Göç eden ailelerin adaya dönmeleri için ciddi çaba gösterildiği gibi adada kalan ailelerin zarar görmemesine de özen gösterildi. Hatta Osmanlı kamuoyu tarafından devletin adada yaşayan müslüman ailelerden daha çok Rum aileler konusunda ilgilendiği bile söylenecekti. Mesela Yeni Osmanlılar, Bâbüâlî'nin adadaki Rum ailelere karşı takındığı hassas tavra işaret ederek müslüman nüfusun benzer bir muamale ile karşılaşmadığını öne sürecekti. Kısacası Bâbüâlî, 1866 yılında başlayan ve 1869 yılının başlarına kadar gündemde kalacak isyan sırasında Giritli Rum ailelerin korunması ve göç edenlerin dönmesi için hayli çaba harcadı. Bu hassasiyet ile özellikle Avrupa devletlerinin kullanmaya kalkışacakları temel müdahale gerekçesinin tasfiye edilmesi amaçlanmıştı.

Avrupa Müdahalesini Engellemek: Müşfik Devlet ve Giritli Aileler

1866 yılında çıkan Girit İsyanı, en azından isyana dahil olan şahıslar ve başta Yunanistan olmak üzere isyana destek veren devletler açısından hedefi açık biçimde tayin edilen bir ayaklanmaydı. Yukarıda belirtildiği gibi isyanın amacı, adanın Yunanistan ile birleştirilmesinden ibaretti. Nitekim Âlî Paşa, isyana yön veren ana fikrin Megali Idea olduğunu hem İstanbul'da hem de asayiş sağlamaya yönelik uygulanacak planı hayata geçirmek için gittiği Girit'te açıkça vurgulayacaktı. Paşa, Girit'ten, Bâbüâlî'ye gönderdiği layihada "Evvelce dahî

iş'âr olunduğu vechle Girid cezâresinin ihtilâline sebep müstakil Yunanistan'a iltihâk" hevesi olduğunu kayıt altına alacaktı (Mehmed Hayrullah, 1327, s. 4). İsyân sırasında önemli görevler üstlenen Hobart Paşa'nın değerlendirmesi de Âlî Paşa'nın hükmünü doğrulayan bir içeriğe sahiptir. Hobart Paşa da isyancıların temel hedefinin adayı Yunanistan ile birleştirmek olduğunu ifade edecektir (Hampden, 2010, s. 206).

Aslında Yunanistan'ın olabildiğince genişletilmesine dönük proje, Yunan siyâsî elitinin yanı sıra bazı Avrupa devletlerinin de arzusu ve stratejisi idi. Zira Yunanistan, bağımsızlığını Avrupa devletlerinin yardımı sayesinde kazanmıştı ve bu yardımın bedeli ödenmek zorundaydı (Salzmann, 2011, s. 21). Dolayısıyla Yunanistan en baştan itibaren Avrupa devletlerinin stratejisinin bir parçası haline getirilmişti (Jusdanis, 1998, s. 62). Bir başka ifade ile Yunanistan'ın, Avrupa devletleri ve kamuoyunda sahip olduğu sempati yalnızca romantik hislerden beslenmiyordu. Bu yakın ilginin altında stratejik bir plan da yatıyordu. Mesela Petersburg'daki İngiltere elçisi Buchanon, Rus Hariciye Nazırı Gorçakof'a, Girit'teki isyanın tamamen bitirilememesinin altında Yunanistan'ın adaya sürekli biçimde gönüllü isyancılar göndermesinin yattığını belirtmişti. Gorçakof ise elçinin bu haklı tespitine katılmakla birlikte "Yunanlıları Türklere, Yunan henedanını da Osmanlı henedanına tercih ettiği" cevabını vermekte sakınca görmeyecekti (NA. FO. 881 / 1635, No. 181, 28 Aralık 1868).

Gorçakof'un, Yunanistan hakkındaki hisleri, Ortodokslar arası dayanışmanın yanı sıra Yunan Krallığı'nın daha zayıf ve itaatkâr bir müttefik olma potansiyeliyle de ilgili olmalıdır. Kaldı ki Fransa'nın da isyanın başladığı günlerde açıkça Girit'e özerklik verilmesi gerektiğini belirtmesi, Yunanistan ile sergilenen dayanışmanın yalnızca uhrevî bir referanstan kaynaklamadığını açıklamaya yeterlidir. Fransa, Mora İsyânı sırasında Girit ve Sisam adalarının da isyana destek verdiğini belirtmiş ve "Girid'in vaktiyle Devlet-i Aliyye'ye teslimi bazı şerâ'it ile olmuşdu" diyerek artık Girit'e özerklik verilmesi gerektiğini söylemekten çekinmemişti (BOA. İrade / Girit, 261, 8 C. Evvel / 18 Eylül 1866). Kısacası, 1866 yılında Girit bir defa daha isyana teslim olduğunda, Yunanistan'ı bağımsız hale getiren üç garantör devletten ikisi Rumlar lehine müdahale etme ihtimallerini zımnen açıklıyordu.

Yunan bağımsızlığının mimarı olan üç devletten yalnızca İngiltere, Girit İsyânı sırasında Osmanlı Devleti ile benzer bir tavır takınmıştı. İngiliz Başbakanı Lord Derby, isyanın asıl sorumlusunun Giritli Rumlar olduğunu belirterek meselenin bir türlü çözülememesinin de Yunanistan'ın isyancılara sunduğu (sürekli) destek ile ilgili olduğunu vurgulamıştı (BOA. İrade / Girit, 256, 3 Zilkade 1283 / 9 Mart 1867). İngiliz Başbakanı her ne kadar Osmanlı yanlısı bir siyaset izlese de daha önce İngiltere Hariciye Nazırı Lord Stanley, Londra'daki Osmanlı

temsilcisini uyarmayı ihmal etmemiştir. İngiliz Nazır, Fransa ve Rusya'nın, Girit'e özerklik vermek istediklerini, İngiltere her ne kadar bu fikre katılmasa da bu iki devletin baskısına sonsuza dek direnmenin de mümkün olamayacağını belirtmişti. Dolayısıyla İngilizlere göre Bâbîâli, bu iki devletin müdahalesini engellemek için süratli davranmak zorundaydı (BOA. İrade / Girit, 248, 12 Ramazan 1283 / 18 Ocak 1867).

İngiltere'nin, Osmanlı yönetimini açık biçimde uyarması, izlenecek politikanın iki katmanlı bir yapı üzerine inşa edilmesi gerektiğini ima eder. Bâbîâli ve Hariciye Nezareti, dışarıdan gelecek müdahaleyi engellemeli ve bu müdahaleyi imkânsız kılacak bir iç politika izlemelidir. Bir başka ifade ile içeride alınacak önlemler ve hayata geçirilecek uygulamalar, uluslararası müdahaleyi de önleyecektir. Buradan hareketle Osmanlı idaresi, isyanın başladığı günlerden itibaren son derece toleranslı bir politika izlemeye özen göstermiştir. Mesela Girit valisi Mustafa Naili Paşa, isyancılara silah taşıyan 19 kişinin yakalandığı ve bunlar hakkında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini İstanbul'a sorduğunda son derece merhametli bir cevapla karşılaşacaktır. Bâbîâli, isyana yardım ve yataklık edenlerin idamla cezalandırılması gerektiğini ancak bunun bir faydası olmayacağını belirterek söz konusu kişilerin küreğe mahkum edilmesinin yeterli olacağını açıklar. Zira "meslek-i itidâlde devam olunmaklığın ma'nen ve maddeten pek çok te'sîrât-ı hasene-i âtiyyesi olacağı" açıktır (İrade / Girit, 241, 27 C. Âhir 1283 / 6 Kasım 1866).

Osmanlı yönetiminin, isyanın daha ilk aylarında belirlediği bu müşfik çizgi, çok fazla değişmeden isyanın sonuna kadar devam edecektir. Özellikle isyandan etkilenen Giritli ailelerin durumuyla yakından ilgilenilmiştir. Nitekim İngiltere'nin, İstanbul'daki elçisi Lyons'un sözleri bu hükmü doğrular niteliktedir. Lyons, Girit'te görev yapan konsoloslarından Ellis'ten aldığı bilgiyi sadrazam Âlî Paşa ile paylaşır. Buna göre, mağaralarda eşkıya ile birlikte pek çok Giritli aile de bulunmaktadır ve bunların askeri harekâttan etkilenme ihtimali hayli yüksektir. Elçinin sadrazamdan aldığı cevap, Bâbîâli'nin siviller ve aileler konusundaki hassasiyetini gözler önüne serer. Âlî Paşa, harekâtı yürüten serdâr-ı ekrem Ömer Paşa'ya, mağaralara çekilmek zorunda kalan ailelerin yanı sıra yaşlılar, kadınlar ve çocukların etkilenmemesi için azami hassasiyetin gösterilmesi talimatının defalarca gönderildiğini açıklar (NA. FO. 78 / 1962, 14 Temmuz 1867).

Âlî Paşa'nın veya genel olarak Osmanlı yönetiminin Giritli aileler konusundaki hassasiyeti, hiç şüphesiz Avrupa devletlerinin müdahalesini engellemeye dönük bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ancak isyanın 1866 yılının ilkbahar aylarında çıktığı ve devletin aynı yılın sonbahar aylarında hem bir genel af çıkardığı hem de aileler konusunda ayrıca hassas

davrandığı dikkate alındığında izlenen siyaseti yalnızca dış dinamiklere bağlamak yeterli olmaz. Nitekim 1866 sonbaharında çıkarılan genel affin kapsamı oldukça geniş tutulmuş ve özellikle adadan göç etmek zorunda kalan aileler hakkında ayrı bir bahis açılmıştır.

Girit valisi Mustafa Naili Paşa, adadan göç etmek zorunda kalan ailelerin akıbeti hakkında Bâbîâli'ye bir yazı göndermiş ve takip edilecek siyasetle ilgili sorular sormuştur. Valiye verilen cevap, Osmanlı idaresinin isyana rağmen tahammül sınırlarının hayli geniş olduğunu ispatlamaktadır. İstanbul'dan gönderilen cevap yazısından anlaşıldığı kadarıyla adayı terk etmek zorunda kalan aileler iki gruba ayrılmıştır. İlk grupta adadan ayrılarak başka bir Osmanlı toprağına göç eden aileler yer almaktadır. Bu gruptakiler Bâbîâli açısından çözümü en kolay olanlardır. Nitekim Girit'i terkederek başka bir Osmanlı toprağına göç eden ailelere mürûr tezkeresi verilerek kabul edilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Ancak ikinci grupta yer alanlar hakkında ciddi bir tartışma yürütülmüştür. Zira bunlardan bazıları "Yunanistan'ın cezireye karîb adalarında 10 binden mütecâviz familya olarak içlerinde kimisi tahlîs-i cân" amacıyla göç etmiş bazıları ise ailelerini gönderip kendileri isyancılara katılmıştır (BOA. İrade / Girit, 245, Ek 3, 20 Receb 1283 / 28 Kasım 1866). Hatta bu ailelerin taşınmasına özellikle Fransız ve Rus gemileri de yardım etmiştir (NA. FO. 78 / 1962, 28 Temmuz 1867).

Fransız ve Rus gemilerinin de taşıdığı ailelerin neredeyse tamamı, Mora'ya ve Girit'e yakın Yunan hâkimiyeti altındaki topraklara göç etmiştir. Osmanlı yönetimi başlangıçta Yunan topraklarına göç edenlerin adaya dönmelerine kesinlikle izin verilmemesini kararlaştırırsa da daha sonra bu kararını da yumuşatmıştır. Bu grupta yer alan Giritli mülteciler de iki alt başlık halinde ayrılmıştır. Öncelikle "Yunanistan'a gidenlerden hakîkaten fesâdda bulunmamak üzere gitmiş oldukları" anlaşılanların ve ailelerinin, adaya dönmelerine izin verilmiştir. Ailelerini Yunanistan'a ve adalara göndererek isyancılara katılanlara ise af dileyerek teslim olmaları halinde dönüş izni verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu grupta yer alanların cezalandırılması amacıyla başlangıçta ailelerinin dönmelerine izin verilmeyeceği belirtilse de sonradan böyle bir cezanın daha kötü sonuçlara yol açma tehlikesi bulunduğu belirtilerek ailelerinin dönmesine de izin verilmiştir. Zira "Yunanistan'a gidenler pek çok sefâlet ve zarûret çekilmekte olduğundan avdetleri politikaca muhasenât ve te'sîrât-ı külliyyeyi müstelzim" olacağı belirtilerek dönmelerine izin verilmesi gerektiği kaydedilmiştir (BOA. İrade / Girit, 245, Ek 3, 20 Receb 1283 / 28 Kasım 1866). Böylece Osmanlı idaresi, aile konusundaki hassasiyeti ve şefkati ile bir yandan gayrimüslüm tebaanın sempatisini kazanmayı denerken diğer taraftan Avrupalı devletlerin başvuracağı önemli bir gerekçeyi oyun dışına itmeyi de hedeflemektedir.

Bâbîâli'nin, Giritli aileler konusunda sergilediği dikkatli siyaset, Fransa ve Rusya'nın, isyancılar lehine müdahale etme tehlikesini önlemeyi amaçlamaktadır. Ancak bu iki garantör devletin engellenmesinden daha çok İngiltere'nin sunduğu desteğin elde tutulmasına özel bir önem verildiği dikkati çekiyor. Nitekim Lyons'un konuyla ilgili olarak Âlî Paşa ile sık sık görüştüğü anlaşılıyor. Lyons, Osmanlı sadrazamına Girit'te yaşayan ve isyandan etkilenen ailelerle yakından ilgilenilmesi gerektiğini defalarca hatırlatır. Bu hassasiyetin, İngiltere'nin isyanın başladığı ilk günlerde ilan ettiği tarafsızlıkla yakından ilgili olduğu açıktır. İsyanın başlamasından bir süre sonra İngiliz Hariciye Nezareti, adadan göç etmek isteyen Hristiyan ailelerin taşınmasında İngiliz gemilerinin görev yapmayacağını açıklamıştır (NA. FO. 78 / 1957, 15 Ocak 1867).

İngiltere'nin adada yaşayan Rumların özellikle Yunanistan'a nakledilmesi konusunda aldığı kararın, diğer devletler tarafından sessizce kabul edildiği düşünülmemelidir. Prusya ve Rusya'nın, Londra'da bulunan elçileri, İngiliz Hariciye Nazırı Lord Stanley'e göç etmek isteyenlerin birlikte taşınmasını bir defa daha teklif etmiştir. İngiliz Nazırın konuyla ilgili İstanbul'da bulunan elçisine gönderdiği telgraf, İngiltere'nin iki devletin teklifinden etkilenme ihtimalini ima ediyor. Ancak Nazırın yazdıklarına Lyons'un verdiği cevap, Osmanlı yanlısı çizginin değiştirilmemesi gerektiğini açıkça ikaz eden bir tona sahiptir. Lyons, Osmanlı yönetiminin, adada yaşanan sıkıntıların üstesinden gelmek için büyük bir çaba harcadığını belirtir. Ayrıca adadan göç etmek isteyen Rum ailelerin yabancı devletlerin gemileri ile taşınması halinde bunun Osmanlı Sultanı adına büyük bir prestij kaybı olacağını vurgular. Öte yandan Giritli aileleri taşımak isteyen devletlerin asıl amacının ise yardımdan daha çok kendi devletlerinin reklamını yapmaktan ibaret olduğunu söylemeyi de ihmal etmez. Nihayet, Bâbîâli'nin, adadan ayrılmak isteyen Giritli Rum aileleri, özellikle Sisam ve Sakız adalarına nakletme kabiliyet ve kudretine sahip olduğunun da altını çizer. Lyons, bu konudaki görüşlerini Hanya'da bulunan İngiliz konsolosu Dickson'a aktardığını da ilave eder (NA. FO. 78 / 1958, 27 Şubat 1867).

Lyons'un geriden bakıldığında oldukça sert gibi görünen sözleri, aslında sahadaki durumu yakından izlediğini göstermektedir. Zira göç etmek isteyen ailelerin arasına pek çok isyancının karışma ihtimali oldukça yüksektir. Ayrıca Lyons, Yunan siyasetini yakından tanımaktadır. Zira diplomatik kariyerinde yolu Atina'ya da düşmüş ve 1840'lı yılların ikinci yarısında bir süre Atina elçisi olarak görev yapmıştır. Lyons'un, bölgeyi yakından tanıyan bir isim olarak söylediklerinin İngiliz hariciyesi üzerinde kısmen etkide bulunduğu düşünülebilir ancak bu etkinin abartılmaması gerekir. Çünkü İngiliz gemilerine taşıma işi kesinlikle

yasaklansa da İngiltere'nin özellikle Hristiyan aileler konusunda tamamen ilgisiz kaldığı da sanılmamalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi Lyons, konuyla ilgili olarak Âli Paşa ile görüşmüş ve Hristiyan aileler konusuna özellikle yer vermiştir. Lyons'un, Londra'ya gönderdiği rapordan anlaşıldığı kadarıyla Âli Paşa, Girit'teki Osmanlı otoritelerine sığınan bütün ailelerin son derece müşfik karşılandığı ve bütün ihtiyaçlarının giderildiğini belirtmektedir. Hatta Âli Paşa, bu sözlerini daha da kuvvetlendirmek için evlerini terk etmek zorunda kalan Müslüman ailelerin yanı sıra pek çok Hristiyan ailenin de evlerine dönmeye başladığını belirtir (NA. FO. 78 / 1957, 15 Ocak 1867).

Lyons'un, "Bâbiâli'nin adada yaşanan sıkıntıları gidermeye dönük adımlar atacağına yürekten inanıyorum" (NA. FO. 78 / 1957, 15 Ocak 1867) şeklindeki sözleri, Bâbiâli'nin aileler konusunda izlediği siyasete destek verildiğini gösterir. Aslında İngiltere, yukarıda ifade edildiği gibi isyanın başından sonuna dek açık ve samimi bir destek sunmuştur. Ancak 19. yüzyılın patronu konumundaki İngiltere'nin desteği önemli olsa da Osmanlı idaresinin ciddi bir diplomatik kuşatmayla karşı karşıya olduğu açıktır. Fransa ve Rusya'nın, Yunanistan ve Giritli isyancıların yanında saf tutması nispeten makul bir gerekçeye dayanmaktadır. Zira bu iki devlet, Yunan Krallığı'nın garantörü konumundadır. Fakat bunların dışında Amerika Birleşik Devletleri'nin bile Giritli aileleri dert edinmesi, Osmanlı idarecilerinin karşı karşıya olduğu nazik politik zemini berrak şekilde izah etmektedir. İstanbul'daki ABD elçisi, Yunan meslektaşı ile görüşerek adadan Yunanistan'a göç etmek isteyen ailelerin taşınmasında Amerikan gemilerinin yardımcı olacağını belirtir (NA. FO. 78 / 1957, 20 Ocak 1867).

ABD'nin yardım teklifi, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca müdahaleye maruz kalma tehlikesinin *bâki* olduğuna işaret eder. Dolayısıyla Osmanlı diplomasisinin bu konuda sergilediği ve kurumsal bir ilke haline getirdiği özenli davranışın, tarihsel bir tecrübeden kaynaklandığı gayet açıktır. Davide Rodogno'nun konuyla ilgili çalışması da bu gerçeği gözler önüne serer. Yazar, 19. yüzyıl boyunca Avrupa devletlerinin Osmanlı içişlerine müdahale ederken insanî müdahale kavramına başvurduğunu belirtir. Rodogno, Avrupalıların bütün müdahalelerinde gayrimüslim tebaanın katliama uğradığı iddiasını bir ezber haline getirdiğini söyler (Rodogno, 2012, s. 36-62). Kısacası, hem Bâbiâli'nin hem de Hariciye Nezareti'nin, Avrupa devletlerini Girit'ten uzak tutma telaşı, makul bir zemine dayanmaktadır.

Osmanlı idaresinin, dış güçlerin müdahalesini engellemek amacıyla hızlı ve kapsamlı bir plan üzerinden hareket ettiğini söylemek yanlış sayılmaz. İsyanın başlamasından kısa süre sonra adanın valiliğine Mustafa Naili Paşa'nın atanması, bu planın ilk adımıdır. Mustafa Naili Paşa, aslen Giritli olduğu gibi karısı da Giritli bir Hristiyandır (Barchard, 2006, s. 71). Böylece

adayı ve halkını yakından tanıyan bir ismin valiliğe getirilmesi, hem Giritlilere hem de Avrupa devletlerine verilen açık bir mesaj olmalıdır. Paşanın valiliğe getirilmesinden bir süre sonra Server Efendi, özellikle isyandan etkilenen Giritli Rum ailelerin yaşam şartlarının iyileştirilmesine dönük uygulamaları hayata geçirmesi amacıyla adaya gönderilmiştir (BOA. İrade / Girit, 248, 12 Ramazan 1283 / 18 Ocak 1867; NA. FO. 78 / 1957, 22 Ocak 1867). Bâbîâlî, Server Efendi'nin adaya gönderilmesinden kısa süre sonra da dönemin ünlü yöneticilerinden Sava Paşa ve Hariciye Nezareti'nin önemli isimlerinden Konstantinos Adosidis'i adaya göndermiştir (NA. FO. 78 / 1958, 6 Mart 1867). Sava Paşa, 1867 yılında İsfakiye mutasarrıflığına getirilmiştir (Kenanoğlu, 2009, s. 183-184). Adosidis ise Laşit mutasarrıflığına atanacaktır (Doğan-Başkurt, 2021, s. 308). İsyanın sona erdiği ve Giritli ailelerin kabileler halinde evlerine dönmeye başladığı günlerde konsolos Dickson'ın verdiği bilgi, Bâbîâlî'nin sivililer konusunda ciddi bir çalışma yürüttüğünü gösteriyor. İngiltere konsolosu, Rum ailelerin kabileler halinde adaya dönmekte olduklarını belirttikten sonra hastaların tedavisi için kurulan pek çok sahra hastanesinin de ihtiyaç kalmadığı düşünülerek yerlerinden kaldırıldığını vurgular (NA. FO. 78 / 2122, 20 Mart 1869).

İngiltere konsolosunun isyanın sona erdiği günlerde anlattıkları, Osmanlı idaresinin yürüttüğü organizasyon çabalarının açık bir delilidir. Bu bilgiden hareketle Bâbîâlî'nin, dış güçlerin müdahalesini önlemek amacıyla özellikle insanî faaliyetlere önem verdiğini söylemek yanlış sayılmaz. İsyanın yol açtığı karmaşa ortamından kaçmak amacıyla Yunan topraklarına göç eden ailelerin bir an evvel topraklarına dönmek istemeleri de bunu göstermektedir. Bu ailelerin evlerine kavuşma istekleri Bâbîâlî'nin organizasyon kabiliyetini gösterdiği gibi Yunanistan'ın Giritli Rumlara yeterli konforu sağlayamadığını da anlatır. İngiltere'nin Atina elçisi Erskine'nin Londra'ya gönderdiği telgraf da bu hükmü desteklemektedir. Erskine, Patras'ta bulunan Giritli mültecilerin son derece kötü şartlarda yaşamak zorunda kaldığını ve bu durumun yerel basının satırlarına da yansıdığını belirtir (NA. FO. 881 / 1635, No. 231, 3 Şubat 1869). Dolayısıyla Bâbîâlî'nin uyguladığı politikalar, Avrupa devletlerinin isyana müdahale etme bahanelerini bir seçenek olmaktan çıkarırken Yunanistan'ın becerikli sayılamayacak siyaseti de Osmanlı lehine bir atmosfer yaratmıştır. Nitekim Osmanlı yönetiminin askerî ve diplomatik alanı istediği çizgiye getirdiğine yönelik inancı, 1868 yılı sonlarında attığı cüretkâr adımdan da açıkça anlaşılabilir.

Osmanlı yönetimi, iki yıldan daha uzun süredir devam eden ve etkisi azalsa da tamamen bitirilemeyen isyanın arkasında Yunanistan'ın Mora'dan sevk ettiği gönüllülerin olduğunu yakından bilmektedir. Bu nedenle Girit ile Yunan toprakları arasındaki karşılıklı insan

taşımacılığına son vermek gerektiği açıktır. Ancak bu taşıma faaliyetine son verilememesi, Yunanistan'ın sahip olduğu deniz gücünden daha çok özellikle Fransa'nın sunduğu katkı ile ilgilidir. Yukarıda belirtildiği gibi Fransa ve Rusya, isyanın başladığı günlerden itibaren insanî yardım bahanesiyle adadan pek çok aileyi Yunan topraklarına nakletmiştir. Fransızların sunduğu destek, isyan ilerledikçe daha da artmıştır. Fransa'nın, isyandan kaçmak isteyen *masum* Giritli aileleri taşıma gerekçesi, merhametli bir davranış gibi görünse de Bâbîâli bu durumdan baştan itibaren rahatsız olmuştur. Çünkü taşınanların tamamen masum olduklarını tespit etmek kolay değildir. Ayrıca Fransız bayrağı çeken gemiler de bu işte kullanılmaktadır ve doğal olarak Yunan gemilerinin de bu bayrak altında gizlendiğini düşünmek aşırı bir yorum olmamalıdır.

Bâbîâli'nin, siviller hakkındaki özen ve dikkatine rağmen Fransa'nın Giritli aileleri mazeret göstererek sergilediği tahrik edici siyaset, 1868 yılının sonuna doğru sert bir cevap ile karşılaşır. Girit'ten, Yunan topraklarına mülteci taşıdığını iddia eden ve Fransız bayrağı çeken iki ticaret gemisine Osmanlı donanması tarafından el konulur. Ayrıca Fransa'nın çizgisini değiştirmemesi halinde buna benzer sonuçlarla karşılaşmaya hazır olması gerektiği kibarca ima edilir ve bölgedeki Fransız donanmasının komutanı Amiral Moulac'a, bu işlere karışmaması tavsiye edilir. Aslında Fransız bayrağı çeken gemilere moral destek verilmesi Paris'in emridir. Böylece Fransa, Yunanistan ve Giritli isyancılara zımnen destek vermektedir (NA. FO. 881 / 1635, No. 2, 25 Kasım 1868).

Fransız amiralin, ülkesinden aldığı talimatları yerine getirdiği gayet açıktır. Bu durumun farkında olmasına rağmen Bâbîâli'nin geri adım atmaması oldukça önemlidir. Osmanlı yönetiminin bu denli cesur bir adım atması, aynı zamanda bir takım mesajlar verme isteğini de yansıtır. Fransız bayrağı çeken iki gemiye el konulması, öncelikle isyana son vermek için Fransa ile karşı karşıya gelmekten çekinilmediğini anlatır. Ayrıca Bâbîâli, isyanın başından itibaren Yunan tezlerine samimi biçimde katkı sunan Fransa'yı rakip ilan ederek Yunanistan'ı en güvendiği destekçisi üzerinden test etmektedir. Böylece Yunanistan'a, güçlü koruyucusuna rağmen ağır bir ders vermekte kararlı olduğu gösterilmektedir. Nihayet, Fransız bayrağı çekmeyi hayal etmeye kalkışacak üçüncü devletlere de kibarca fikir değiştirmeleri ima edilmektedir. Bütün isyan boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nin, Yunanistan ve Giritli isyancılar için adeta göz yaşı döktüğü anımsandığında, üçüncü devletler yelpazesinin hayli geniş bir coğrafyaya yayıldığı açıktır. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Andrew Johnson, 4 Ocak 1869 tarihinde Amerikan Senatosu'na hitaben yaptığı konuşmada "Giritli ailelerin acılarını paylaştığını" ilan edecektir (NA. FO. 881 / 1635, No. 238, 1 Şubat 1869). Dolayısıyla

Osmanlı donanmasının, Fransız bayrağı çeken iki ticaret gemisine el koyması, geniş bir anlama sahiptir.

Osmanlı donanmasının, Bâbîâli'nin emrini yerine getirdiği düşünülürse bu açık meydan okumanın rasyonel gerekçelere dayandığı kabul edilmek zorundadır. Osmanlı yönetimini bu kadar cesur bir adıma sevk eden iki mühim avantaj bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi isyanın başından sonuna dek İngiltere, Osmanlı Devleti'ne sunduğu destekten taviz vermemiştir. Osmanlı 19. yüzyılının, bir diplomasi laboratuvarı olduğu hatırlandığında İngiltere'nin katkısının Bâbîâli'ye (nispeten) konfor ve huzur sağladığı söylenebilir. Ancak İstanbul'un da bu diplomatik desteği fena değerlendirmedeği açıktır. Zira büyük devletlerin yüzyıl boyunca başvurdukları müdahale kaynakçasının hatırlanmasına izin verilmemiştir. İsyanın başladığı ilk günlerden itibaren Giritli sivillerden kaynaklanabilecek mazeretler buharlaştırılmış ve Hristiyan ailelerin isyandan etkilenmemesi için büyük bir çaba gösterilmiştir. Mesela isyandan ötürü ailesini kaybeden çocuklar dâhil olmak üzere her türlü sosyal ve insanî ayrıntıya dikkat edilmiştir. Tanzimat Dönemi'nin sosyal devlet uygulamalarının temel unsurları arasında yer alan *Eytâm İdareleri*'nin en erken örneklerinden biri Girit'te oluşturulmuştur. Adada oluşturulan Eytâm İdaresi sayesinde ailesini kaybeden çocuklar, devletin şefkatli eli ile tanışmıştır (BOA., İrade / Girit, 266, 24 C. Evvel 1283 / 4 Kasım 1866). Osmanlı yönetiminin isyandan etkilenen çocuklar hakkında herhangi bir din farkı gözetmemesi dikkat çekicidir. Devletin bütün tebaasına eşit mesafede durmaya özen göstermesi dul kadınlara yaklaşımında da açıkça fark edilir. Nitekim ebeveynini kaybeden çocuklar kadar dul kalan kadınlar da dikkatle takip edilmiştir. Öksüz ve yetim çocuklara gösterilen şefkat onlara da yansıtılmış ve "İslâm ve Hristiyan erâmile" karşı merhametli davranılması bölgedeki yöneticilere özellikle *nasihat* edilmiştir (BOA., İrade/ Girit, 268, 14 Safer 1284 / 17 Haziran 1867).

Bâbîâli'nin, çocuklar ve kadınlar hakkında izlediği dikkatli siyaset, yukarıda vurgulandığı gibi Avrupa devletlerinin 19. yüzyıl boyunca alışkanlık haline getirdikleri mühim bir bahanenin etkisizleştirilmesi demektir. Siviller veya buradaki bağlam içinde Giritli aileler üzerinden bir sorun alanı yaratma isteği o kadar açıktır ki özellikle İngiltere bu niyetin tamamen farkındadır. Yunanistan'ın, Girit'te izlediği saldırgan siyasete son vermek amacıyla 9 Ocak 1869'da Paris'te bir konferans toplanır (NA. FO. 881 / 1646, No. 36, 10 Ocak 1869). Konferansın ana gündemi Yunanistan'ın adadaki isyancılara destek vermeyi bırakması olduğu halde özellikle Rus temsilci tarafından mülteciler konusu da gündeme alınmaya çalışılır. İngiltere'nin Petersburg elçisi Buchanon, Rusya Hariciye Nazırı Gorçakof'u gündem

konusunda açıkça uyarmasına rağmen Nazırın aileler konusunda ısrar etmesi, Rusya'nın ailelerle ilgili bir bahane bulmaya çalıştığını açıkça gösterir. Kaldı ki İngiltere elçisi, aileler konusundaki sıkıntının da Yunanistan'dan kaynaklandığını zira Atina'nın, Girit'e dönmek isteyen aileleri engellemek için herşeyi yaptığını belirtir (NA. FO. 881 / 1646, No. 36, 10 Ocak 1869). *Hürriyet* gazetesinin 9 Kasım 1868 tarihli nüshası da Yunanistan'ın evlerine dönmek isteyen Giritli ailelere pek de kibar davranmadığını gösteriyor. Gazete, "Yunanistan'dan 300 kadar nüfus geldi. Palikaryalar bastonlarla kafalarını yarmışlar; hepsi acınacak hâlde" (Topal, 2019, s. 259) diyerek evlerine dönmek isteyen Giritlilere yapılan muameleyi tasvir eder. Nitekim Bâbîâli, sorunu tamamen çözmek amacıyla 1868 yılı sonlarında Yunanistan'a beş maddeden oluşan son derece ağır bir ultiatom vermiştir. Bu ultiatomun üçüncü maddesinde evlerine dönmek isteyen Giritli ailelere Yunan hükümetinin zorluk çıkarmaması özellikle belirtilmiştir (BOA. İ. MTZ. 01, 16 / 482, Ek 4; NA. FO. 78 / 2024, 7 Aralık 1868).

Hem Buchanon'un söyledikleri hem de Bâbîâli'nin ultiatomu, aslında iki yıldan uzun süredir devam eden Girit İsyanı sırasında Yunanistan'ın izlediği siyasetin özeti gibidir. Yukarıda belirtildiği gibi isyandan ötürü Yunan topraklarına göç etmek zorunda kalan aileler, ciddi sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. İsyanın nispeten kontrol altına alınmasıyla birlikte Giritli gayrimüslim ailelerin evlerine dönmek için acele ettikleri de açıktır. Aşağıda görüleceği gibi Paris Konferansı'ndan hemen sonra yüzlerce Giritli aile hızlı bir biçimde evlerine dönmüştür. Dolayısıyla isyan boyunca hem Yunanistan'ın hem de ona destek veren devletlerin aileler konusunu bir koz olarak elde tutmaya çalıştıkları söylenebilir. Paris Konferansı ile birlikte bütün tezlerini terk etmek zorunda kalan Atina'nın, Giritli aileleri bir an evvel göndermek istemesi de bu yorumu doğruluyor. Erskine, Paris'te alınan başarısızlığın, hükümetin düşmesine yol açtığını söyledikten sonra yeni kurulan kabinenin Giritli mülteci aileleri evlerine gönderme konusunda çok istekli olduğunu vurgular (NA. FO. 881 / 1635, No. 254, 10 Şubat 1869).

Atina'daki İngiliz temsilcinin Londra'ya gönderdiği rapor yaşananları berrak biçimde göstermektedir. Ancak Yunanistan'a sığınmak zorunda kalan aileler, aslında yukarıda da vurgulandığı gibi konferansın başlamasından daha önce evlerine dönmek için büyük çaba harcamıştır. Mesela Erskine, 8 Aralık 1868 tarihli raporunda, Bâbîâli'nin, Fransa'dan kiraladığı bir buharlı gemi ile 240 sivili daha Pire Limanı'ndan Girit'e nakledeceğini ve böylece Osmanlı hükümetinin bugüne kadar taşıdığı Giritli mülteci sayısının 5000 kişiye ulaştığını belirtiyordu (NA. FO. 881 / 1635, No. 50, 10 Aralık 1868). Dolayısıyla Giritli aileler, isyanın yol açtığı karmaşadan kaçmak için Yunan topraklarına sığınsa da dönüş fırsatı doğduğu an bunu

kaçırmamaya dikkat etmiştir. Erskine'in yanı sıra konsolos Dickson'ın verdiği bilgiler de Giritli ailelerin bir an evvel evlerine dönmek istediklerini şüpheye yer bırakmayacak biçimde ifşa ediyor. Konsolosun verdiği rakamlar, özellikle Paris Konferansı'ndan sonra Yunan topraklarından Girit'teki evlerine dönmeye başlayan Rum ailelerin adeta Yunanistan'dan kaçır gibi hareket ettiklerini gösteriyor.

Konsolos Dickson, 6 Şubat 1869 tarihli raporunda yaklaşık 180 Giritli ailenin bir Avusturya gemisi ile Yunanistan'dan Girit'e getirildiğini belirtir. Ayrıca İngiliz gemileri *Wizard* ve *Trinculo*'nun da Girit ile Pire arasında karşılıklı olarak aileleri taşımaya yakında başlayacağını belirtir (NA. FO. 881 / 1635, No. 263, 8 Şubat 1869). İngiliz gemileri, isyanın başında nakliye işine asla karışmasa da isyan bittiğinde durumun bir an evvel toparlanması için Giritli ailelerin evlerine dönmelerine yardım etmiştir. Dickson'ın 1869 yılının Şubat ayı başında verdiği yukarıdaki bilgi Mart ve Nisan ayları boyunca da devam edecek ve Giritli ailelerin kalabalık kabileler halinde evlerine döndükleri görülecektir. Mesela Yunanistan'a göç eden yaklaşık 2500 Giritli, Mart ayının başlarında Fransız ve Avusturya savaş gemileri ile Girit'e nakledilmiştir (NA. FO. 78 / 2102, 11 Mart 1869). Ayrıca Osmanlı hükümetinin görevlendirdiği gemilerin yanı sıra bu iki ülkenin gemileri de Pire Limanı ile Girit arasında sürekli olarak gidip gelmiştir.

Osmanlı yönetiminin kendi imkânlarının yanı sıra özellikle Avusturya ve Fransa gemilerinin sunduğu hizmetten de faydalanması, Giritli ailelerin evlerine dönmeleri konusundaki isteği açıkça yansıtmaktadır. Hatta Yunan topraklarındaki Giritli mülteci ailelerin evlerine bir an önce kavuşmaları amacıyla Yunan gemilerinin yardım etmesine de ses çıkarılmamıştır. 11 Mart 1869 tarihinde bir Yunan gemisi yaklaşık 160 kişiyi Patras'tan alarak Girit'e getirmiştir. Fransız donanmasına ait *Gura* isimli nakliye gemisi ise 18 Mart'ta 1400 mülteciyi adaya getirmiş ve Dickson'ın verdiği bilgiye göre bundan önceki iki seferinde de yaklaşık bu kadar mülteciyi Girit'e taşımıştır (NA. FO. 78 / 2102, 20 Mart 1869). İngiliz konsolosun verdiği bilgiler, özellikle *Gura*'nın, Giritli ailelerin taşınmasında oldukça etkili bir hizmet sunduğunu gösteriyor. 21 Mart tarihinde *Gura*'nın 1960 Giritliyi daha getirdiği görülüyor (NA. FO. 78 / 2102, 4 Nisan 1869). Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı donanması da Yunan topraklarına kaçmak zorunda kalan Giritlilerin evlerine dönmelerine yardım etmiştir. Hatta Bâbiâli, nakliye sürecinin bir an önce tamamlanması amacıyla Fransa'dan *Famise* ve *Copernic* isimli iki gemi kiralamış ve bunlar da ailelerin taşınmasına yardım etmiştir (NA. FO. 78 / 2102, 4 Nisan 1869).

Osmanlı Devleti'nin, isyanın başından sonuna dek Giritli gayrimüslim aileler konusunda dikkatli bir siyaset izlediği açıktır. Bu dikkat ve özen, Avrupa devletlerinden kaynaklanması muhtemel müdahaleye engel olmakla ilgilidir. Ancak aynı zamanda Tanzimatın Osmanlılık ideolojisi açısından Girit'in bir laboratuvar hizmeti sunduğu da görülüyor. Hatta Yeni Osmanlılara göre Osmanlılık hayallerinin Giritli gayrimüslimler lehine abartıldığı bile söylenebilir. Yeni Osmanlılar, Bâbîâli'nin Giritli Rumlara ihtimam ile yaklaşırken adada yaşayan Müslümanlara isyanın başından sonuna dek benzer bir sıcaklığı göstermediğini iddia edecektir. Mesela Hürriyet gazetesinde yayımlanan bir habere göre Yunanistan'dan gelen bazı gayrimüslim aileleri yerleştirmek için müslüman *muhacirler* yerlerinden çıkarılıyordu. Gazetenin iddiasına göre özellikle kalelerde bulunan müslüman ahali tarif edilemez bir sıkıntı çekmekteydi. Buna karşın Osmanlı hükümeti, Yunanistan'dan gelen mültecilerin yerleştirilmesi için evleri boşaltıyordu (Topal, 2019, s. 259, 285).

Yeni Osmanlılar, Bâbîâli'nin, Girit İsyanı konusundaki siyasetini aslında Hürriyet gazetesindeki yazılarından daha önce eleştirmeye başlamıştı. Mesela Namık Kemal, Bâbîâli'nin, isyandan etkilenen Giritli Müslümanlara yeterince ilgili davranmadığını düşünerek *Tasvir-i Efkar* gazetesinde bir yardım kampanyası başlatacağı. (Pınar, 2021, s. 128) Benzer şekilde Ali Suavi de *Muhbir* gazetesinde Girit için bir yardım kampanyası çağrısında bulunacaktı. Suavi, Girit'e gideceğini ve kampanyada toplanan paraları kendi elleriyle dağıtacağını belirtiyordu. Toplanan paraların Müslümanlara dağıtılacağını da özellikle vurguluyordu. Ayrıca bir kadın tarafından bağışlanan 550 kuruşu, adada yaşayan Müslüman kadınlar arasında paylaştıracağını da ilan ediyordu (Pınar, 2021, s. 132).

Yeni Osmanlılar, Bâbîâli'yi, Giritli Müslüman ahali üzerinden eleştirse de Osmanlı hükümetinin adada yaşayan Müslüman nüfusla da ilgilendiği anlaşılıyor. Yukarıda belirtildiği gibi isyandan ötürü yetim kalan çocuklar ile dul kalan kadınlar arasında herhangi bir din ayrımı yapılmamış ve devletin eşit mesafede durmasına çalışılmıştır. Hatta Yeni Osmanlıların iddialarının aksine adada yaşayan gayrimüslimlerin bir bölümü, Eytam İdaresi'nin daha çok müslümanlarla ilgilendiğini bile iddia etmiştir (BOA. İrade / Şura-yı Devlet, 615, 17 Zilhicce 1285 / 31 Mart 1869). Benzer şekilde isyanın ilk aylarında da köylerini terk ederek şehirlere sığınan Müslümanların bütün ihtiyaçlarının karşılanması için ciddi çaba harcanıyordu. Özellikle açlık tehlikesine karşı yeterli miktarda zahirenin adaya gönderilmesine dikkat ediliyordu (BOA. İrade / Girit, 259, 23 C. Evvel 1283 / 3 Ekim 1866).

Sonuç

1866 yılında çıkan Girit İsyanı, Tanzimat Dönemi'nde görülen en önemli olaylar arasında yer alır. İsyanın başladığı ilk günlerden itibaren Osmanlı Devleti, oldukça dikkatli bir politika izlemeye çalışmıştır. 19. yüzyıldaki en tehlikeli ihtimalin Avrupa devletlerinin müdahalesi olduğu düşünülerek isyanın başından itibaren hem Bâbiâli hem de Hariciye Nezareti, bu tehdidi engellemeye çalışmıştır. 19. yüzyıldaki dış müdahalenin ana fikrini oluşturan insanî müdahale bahanesini önlemek amacıyla özel bir çaba harcanmıştır. Buradan hareketle özellikle isyandan dolayı adayı terk eden ailelerin yeniden evlerine dönmeleri için ciddi bir çaba sergilenmiştir. Adayı terk etmeyenlerin isyandan etkilenmemeleri için askerî hareketin dikkatle yürütülmesine de özen gösterilmiştir.

Hem adaya dönmek isteyen hem de adayı terk etmeyen Giritli gayrimüslimler hakkında izlenen titiz politika, özellikle Yunanistan'ın başvuracağı olumsuz propagandayı tasfiye etmeyi amaçlamaktadır. Böylece Yunan propagandasından etkilenmesi muhtemel Avrupa kamuoyu ve devletlerinin alışkanlık haline getirdiği önemli bir bahanenin denklem dışına itilmesi amaçlanmıştır. Nitekim isyanın ilk günlerinden itibaren adadan ayrılarak Yunan topraklarına göç eden gayrimüslim ailelerin evlerine dönmek için gösterdikleri güçlü arzu da takip edilen siyasetin yerinde olduğunu göstermiştir. Ailelere karşı izlenen sıcak siyaset sayesinde hem Yunanistan hem de ona destek vermeyi düşünen devletlerin oyun alanları daraltıldığı gibi İngiltere'nin sunduğu diplomatik destek de isyan boyunca elde tutulabilmiştir. Ayrıca Yeni Osmanlıların muhalefetine rağmen Giritli gayrimüslimlere gösterilen müşfik tavır, Tanzimat Dönemi'nin ideolojisi olan Osmanlılık fikrinin test edilmesi açısından da önemli bir örnek olmuştur. Nihayet isyanın başından sonuna dek izlenen sivillerin korunmasına dönük hassas siyaset, 19. yüzyıldaki pek çok olayın aksine Girit İsyanı sırasında Avrupa müdahalesine imkân bırakmamıştır. Bu konfor, isyanın bastırılmasına yardım ettiği gibi gayrimüslim ailelerin dönüşünü hızlandıracak asayiş ortamına kavuşulmasını da sağlamıştır.

Kaynakça

- Badri, A. S. (1996). *The European state system and the Egyptian question* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Barchard, D. (2006). Veli pasha and consul Ongley: an Anglo-Ottoman diplomatic relationship that got too close. S. Kuneralp (Ed.), *A bridge between cultures: studies on Ottoman and republican Turkey in memory of Ali İhsan Bağış* içinde (s. 71-98). İstanbul: ISIS Press.
- Clogg, R. (1997). *Modern Yunanistan tarihi*. (D. Şendil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1992).
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade / Girit. 241.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade / Girit. 245.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade / Girit. 248.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade / Girit. 256.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade / Girit. 259.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade / Girit. 261.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade / Girit. 266.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade / Girit. 268.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade / Şura-yı Devlet. 615.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İ. MTZ. 01. 16 / 482.
- Delfiner, H. A. (2003). Alexander I, the holy alliance and Clemens Metternich: A reappraisal. *East European Quarterly*, 37(2), 127-150.
- Hampden, C. H. (2010). *Hobart Paşa'nın anıları*. (D. Türkömer, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1886).
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş modernlik ve estetik kültür: milli edebiyatın icat edilişi*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1991).
- Kenanoğlu, M. M. (2009). Sava Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36, 183-184.
- Mehmed Hayrullah. (1327). *Sadr-ı esbak Âli Paşa*. İstanbul: Bekir Efendi Matbaası.
- Millas, H. (1999). *Yunan ulusunun doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Millas, H. (2000). *Türk romanı ve öteki: Ulusal kimlikte Yunan imajı*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Moiras, L. (2021). Konstantinos Adosidis: his two terms in the office of prince of Samos (1873-1874 and 1879-1885). E. Balta (Ed.). *Following the traces of Turkish-speaking christians of Anatolia*. içinde (s. 305-323). Harvard University Press.

Muharrerât-ı resmîyye. (t.b.). İstanbul.

National Archives Foreign Office (NA. FO.). 78 / 1957.

National Archives Foreign Office (NA. FO.). 78 / 1958.

National Archives Foreign Office (NA. FO.). 78 / 1962.

National Archives Foreign Office (NA. FO.). 78 / 2024.

National Archives Foreign Office (NA. FO.). 78 / 2102.

National Archives Foreign Office (NA. FO.). 78 / 2122.

National Archives Foreign Office (NA. FO.). 881 / 1635.

National Archives Foreign Office (NA. FO.). 881 / 1646.

Pınar, H. (2021). Yeni Osmanlılar ile Bâbiâli ilişkilerine iktidarın gözü ile bakmak. *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 125-137.

Rodogno, D. (2012). *Against massacre: humanitarian interventions in the Ottoman Empire 1815-1914*. New Jersey: Princeton University Press.

Salzmann, A. (2011). *Modern devleti yeniden düşünmek: Osmanlı ancién regime'i*. (A. Özdemir, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2003).

Sauvigny, G. B. (1962). *Metternich and his times*. (P. Ryde, Çev.). London: Dorton, Longman and Todd.

Topal, A. E. (2019). *Namık Kemal'in Hürriyet gazetesi, 2 cilt*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1868-1870).